

Jogbölcséleti hatások Dósa Elek jogszemléletében

Szabadsfalvi József

jogász, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar

Dósa Elek (1803-1867)¹ – számos jogterületet művelő erdélyi jogtudós, politikus, református egyházi vezető, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja² – munkásságát bemutató és értékelő írások mindeddig nem foglalkoztak behatóbban jogbölcséleti nézeteivel. Ez nem véletlen, hiszen megjelent művei alapvetően nem elméleti jogi irányultságúak. Ugyanakkor a 19. század első felében a kiegyezésig alkotó jogtudós nem tudta, de vélhetően nem is akarta függetleníteni magát a korabeli meghatározó jogbölcséleti eszméktől, jogi ideológiáktól. Ennek rekonstruálására történik kísérlet e rövid írásban.

Dósa Elek a neves erdélyi jogtanár, Dósa Gergely fiaként született Marosvásárhelyen. Tanulmányait szülővárosában, a Református Kollégiumban folytatta. 1827-ben hazai jogból, törvényszéki gyakorlatból és hazai történelemből vizsgázott. Ezt követően Bárczay Pál pest megyei alispán, később Hubay József ügyvéd mellett gyakornokoskodott. 1828-ban ügyvédi censurát, 1829-ben jogi doktori szigorlatokat tett, és ezzel Erdélyben az első jogi doktor (jogtudor) lett. 1831-től 1848 májusáig a marosvásárhelyi református jogakadémia tanára volt. A kétéves képzés keretében erdélyi köz- és magánjogot, perjogot, büntetőjogot, római magánjogot és református egyházjogot tanított. Az 1830-as évektől kezdve aktív résztvevője lett a marosvásárhelyi, majd az erdélyi politikai küzdelmeknek. Mérsékelt szabadelvű gondolkodóként Széchenyi István követőjének számított. 1849. február 12-én Marosvásárhely kormánybiztosává nevezték ki. A szabadságharc bukását követően az osztrák kormány Marosvásárhelyre internálta, s javait zár alá vette. 1851-ben négy évi várfogságra ítélték. Fél évi fogság után császári kegyelemben részesült. 1857-ben a marosvásárhelyi református egyház algondnokává, 1865-

¹ Vö. Nagy Péter: Dósa Elek életéről és egyházi munkásságáról. *Theológiai Szemle*, LVIII. évf. (2015) 1. sz. 43–49.; Dósa Elek, az elfelejtett jogtudós. *Erdélyi Jogi Magazin*, I. évf. (2015) 5. sz. 47–52.; A Hármaskönyv és Dósa Elek Erdélyhoni jogtudomány című műve. *Jogtörténeti Szemle*, XIII. évf. (2015) 2. sz. 34–41.; Erdélyi református egyházjog és a realiztikus történeti-jogi iskola. *Jogtörténeti Szemle*, XV. évf. (2017) 4. sz. 35–39.; Veress Emőd: Az Erdélyhoni jogtudományról és Dósa Elekről (1803–1867). In: Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. I. Könyv. Erdélyhoni közjogtan. Közjegyzői Akadémia Kiadó, Budapest, 2019. 5–15.

² Székfoglaló előadását betegsége, majd halála miatt nem tudta megtartani. *A' jog bizton-sága föltételeitől* [Pest, 1866.] című előadás befejezetlen kéziratát a Kolozsvári Központi Egyetemi Könyvtár (Central University Library Cluj) Ms 2215 nyilvántartási szám alatt őrzi. Vö. <http://dspace.bcucuj.ro/handle/123456789/47631> (Letöltve: 2023.12.01.)

ben főgondnokává választották. 1860-ban meghívták a gyulafehérvári értekezletre a székely nemzet képviselőjében. 1862-ben egykori alma materében újra kinevezést nyert a jogi tanszékre. 1866-ban szülővárosa képviselőjévé választották a pesti országgyűlésbe, ahol a képviselőház megválasztotta alelnökének. A Magyar Tudományos Akadémia 1861. december 20-án választotta levelező és 1865. december 10-én tiszteleti tagjának. Főbb, nyomtatásban megjelent jogtudományi tárgyú művei: *Erdélyhoni jogtudomány, az alkotmányos Erdélyhonban az 1000-ik év óta törvényszerűen költ s az 1849. évig érvényességgel bírt törvények és szokások szerinti szerkesztve*. Három könyvben. I. könyv: *Erdélyhoni közjogtan*. II. Könyv: *Erdélyhoni magánjogtan*. III. Könyv: *Erdélyhoni magyar pertan*. Gámán, Kolozsvárt, 1861.; *Az erdélyhoni evangelico-reformatusok egyházi jogtana*. Osterlamm, Pest, 1863.

Dósa még jogi tanulmányainak részeként 1827 szeptemberében Kövy Sándort,³ a 19. század első harmadának jeles magyar magánjogászát, a sárospataki református jogakadémia alapító professzorát, Csokonai Vitéz Mihály, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan és Teleki László egykori tanárát hallgatta a Bodrog-parti Athénban. Fölvethető a kérdés, hogy milyen szellemiséggel szembesülhetett az ifjú Dósa Kövy előadásain?

A 18. század végére, a 19. század elejére a felvilágosodás, illetve a francia forradalom eszméivel a legtöbb elemében ellentétes, az abszolutista törekvéseket szolgáló Carl Anton Martini-féle természetjogi felfogás oktatása, művelése egyre inkább anakronisztikussá vált. A szabadság, az egyenlőség, a népszuverenitás, valamint az emberi és polgári jogok eszméi ellenállhatatlanul kerítették hatalmukba Európát. Mindennek folyományaként a klasszikus (naturalista) természetjog „tisztá észjoggá” formálódott.⁴ Immanuel Kant 1785-ből származó meghatározása szerint: „A jog [...] azoknak a feltételeknek az összessége, amelyek között az egyik ember önkénye a szabadság általános törvénye szerint egyeztethető össze a

³ Kövy életéről és munkásságáról lásd Ballagi Géza: Kövy Sándor. *Sárospataki Lapok*, XII. évf. (1893) 47. sz. 1025–1031.; Szinyei Gerzson: Kövy Sándor életrajza. *Sárospataki Lapok*, XII. évf. (1893) 47. sz. 1031–1033. (Másodközlés: *Jog*, XIII. évf. /1894/ 10. sz. 74–76.); Finkey Ferenc: *Emlékezés Kövy Sándor halálának századik évfordulóján*. Miskolci Jogászélet Könyvtára 61. Ifj. Ludvig István Könyvnyomdája, Miskolc, 1930.; Szathmáry Béla: Kövy Sándor emlékezete. *Zempléni Múzsza*, XIII. évf. (2013) 2. sz. 15–21.

⁴ Vö. Finkey Ferenc: *A tételes jog alapelvei és vezéreszméi*. I. köt. *Bevezetés és a jogbölcselet kifejlődésének története*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1908. 44. (A magyar észjogi gondolkodás és jelentős alakjainak bemutatását lásd: 192–195.); Szabadsfalvi József: *A magyar jogbölcseleti gondolkodás kezdetei. Werbőczy Istvántól Somló Bódogig*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 33–59.

másik emberével.”⁵ A szabadság értelme ebben a jogi összefüggésben függetlenséget jelent mások kényszerítő hatalmától, önkényétől. A szabadságot tekinti az egyetlen „velünk született jognak”, amely az embert mint személyt megillet.⁶ Ennek az összefüggésnek a felismerése kétségtelenül természetjogi nézőpontra vall, hiszen a jog vonatkozásában mércévé emeli a szabadság biztosítását.

Kövy eredetileg 1800-ban Kassán megjelent *Elementa jurisprudentiae Hungaricae* című műve bevezetőjében a jog legáltalánosabb kérdései kapcsán – a hazai jogirodalomban az elsők között – Kant szellemében értekezett. A jog és erkölcs elválasztásából kiindulva megkülönböztette a külső- és belső szabadságot, s a jog jellemzésekként így fogalmazott: „[K]ülső szabadság azt cselekedni, mi mások külső szabadságával nem ellenkezik.”⁷ A jog definiálásakor is kantianus érveléssel találkozunk: „Jog, [az] embernek azon szabadsága, miszerint akarátát gátlan teljesítheti másnak sérelme nélkül. – Ettől különbözik az állományi jog. [...] Állományi jog azon szabadság, miszerint akarátát minden állományi tag a törvényírta határok közt másnak sérelme nélkül korlátlan teljesítheti.”⁸

Az uralkodói udvar, illetve a helytartótanács észlelve az egyetlen hazai egyetemen és főképpen a protestáns jogakadémiákon Kant filozófiai tanainak terjedését, 1795-ben döntést hozott az ország összes tanintézetében való oktatásának további sorsáról. A „legfelsőbb elhatározás” értelmében a kanti tételek előadása meg lett tiltva, s a helytartótanács állásfoglalása értelmében csupán „irodalomtörténeti megemlítésére” kerülhetett sor.⁹ A indoklás szerint: „Mivel Kantnak a filozófiai tudomány tárgyaiban kiadott rendszere számos benne foglalt elvvel fogva, amelyek kétséget kelthetnek, sőt scepticismusra, továbbá új meghatározásokra és definitiókra vezetnek, veszélyes és egyébként is homályos és annyira mélyenjáró, hogy azt a kiválóbb szellemű ifjak is csak nagyon nehezen, a közepes és gyengébb képességűek pedig egyáltalában nem képesek követni, következésképpen ezek az elvek részben megrontják őket, részben kétséget keltenek fel bennük és hagynak

⁵ Immanuel Kant: Az erkölcsök metafizikája. In: Immanuel Kant: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése – A gyakorlati ész kritikája – Az erkölcsök metafizikája*. (Ford.: Berényi Gábor) Gondolat Kiadó, Budapest, 1991. 325.

⁶ Uo. 333.

⁷ Idézi: Fogarasy János: *Magyar közpolgári törvénytudomány elemei. Kövy Sándor után*. Eggenberger, Pest, 1842. 2.

⁸ Kallós Lajos [(1819-1882) sárospataki, majd debreceni jogakadémiai tanár]: *Alapelvek a magyar honi polgárjogban Kövy Sándor szerint. Rendszeresítve, példákkal fölvilágosítva, és egy röpirati példánnyal ellátva*. Beemel, Pest, 1846. 1. Kövyről érdemes megjegyezni, hogy ő volt az, aki a sárospataki kollégiumban elsőként szorgalmazta a „gyakorlatias” jogi oktatást. Vö. A feudális magyar magánjog összefoglalásáról lásd Kövy Sándor: *A magyar törvények rövid summája a gyermekek számára*. Pozsony, 1798.

⁹ Pauler Tivadar: *A budapesti Magyar Kir. Tudomány-egyetem története*. Magyar Királyi Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 1880. 351–352.

hátra lelkükben a legnagyobb jelentőségű igazságok felől.”¹⁰ Mindez azonban nem akadályozta meg a kanti szellemben fogant gondolatok megjelenését az oktatásban, illetve a tudományos gondolkodásban; így elsősorban a protestáns intézményekben, melyek sem a Ratio Educationis előírásait, sem az említett helytartótanácsi tiltást nem tartották magukra nézve kötelezőnek. Különösen érdekes fejleménye a hazai jogbölcsélet történetének, hogy az észjogi gondolkodás megjelenésében és elterjedésében a protestáns intézmények, jogakadémiák jeleskedtek, holott a 18. század végén és még azt követően is a jogakadémiák – mint „az egyetem leányai” – fölött a jogi kar minden fajta oktatási kérdésben, beleértve a megüresedett állások betöltésére tett javaslatvételi jogtól kezdve, az oktatók előadási jegyzeteinek értékelésén át a könyvbeszerzés ellenőrzéséig a helytartótanács kérésére vagy felhatalmazása alapján döntöttek, illetve tettek javaslatot.¹¹ Mindezek ellenére a 19. század elejétől kialakult hazánkban egy igen erős kanti hagyomány, amely magára Kantra, majd később a posztkantianus gondolkodók nézeteire támaszkodott.¹² Említésre érdemes, hogy a Kant tanaival szembeni ellenérzés a bírodalom központjában, a bécsi egyetemen is hamarosan eloszlott. Martini bécsi utóda, Franz Zeiller már 1802-ben megjelent művében felhasználta Kant gondolatait, sőt az 1809-ben Franz Eggerrel közösen publikált munkájában immár meghatározóvá váltak a „königsbergi bölcs” tanításai.¹³

¹⁰ A helytartótanács rendeletét idézi Eckhart Ferenc: *A jog- és államtudományi kar története 1667–1935. A királyi Pázmány Péter Tudományegyetem története*. II. köt. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1936. 230. Ugyanerre utal Horváth, Barna: *Die ungarische Rechtsphilosophie. Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, Bd. XXIV (1930/31) H. 1. 38.

¹¹ Vö. Eckhart, 1935. 183–184.

¹² E téren leginkább az evangélikus gondolkodók jártak élen. Vö. Mészáros András: *Iskolai filozófia Felső-Magyarországon a 19. században*. In: *Közelítések a magyar filozófia történetéhez. Magyarország és a modernitás*. Szerk. Mester Béla, Percz László. Áron Kiadó, Budapest, 2004. 128–129. Kant magyarországi recepciójáról lásd még Horkay László: *Kant első magyar követői*. In: *Irodalom és felvilágosodás: Tanulmányok*. Szerk. Szauder József – Tarnai Andor. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974. 201–228.; Mészáros András: *A filozófia Magyarországon. A kezdetektől a 19. század végéig*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2000.; Percz László: *Nemzet, filozófia, „nemzeti filozófia”*. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2008.

¹³ Vö. Zeiller, Franz – Egger, Franz: *Das natürliche öffentliche Recht*. I–II. Geistinger, Wien – Triest, 1809–1810.

A 19. század második évtizedének elején az új filozófiai nézőpontról a hazai bölcséleti irodalomban ekképp vélekedtek: „[M]a már Kant, Fichte, Schelling adják a tónust, az ő húrjukon pendül a philosophia.”¹⁴ Hasonló véleményt olvashatunk a *Tudománytár* első évfolyamában megjelent írásban is: „Kanttal mind a’ philosophiára közönségesen, mind a’ jogtudományra új fény derült.”¹⁵ A kanti tanok hatásáról – a legjelentősebb hazai észjogi gondolkodó – Pauler Tivadar így vélekedett: „Kant rendszerének érdemét a gyakorlati bölcsészet körül, még ellenei sem vonták kétségbe; működése ép e téren válpontot képez a régibb és újabb korok között. [...] A kik Kanttal ellenkeztek is, azt és irányát, ha czáfólag is, de minden esetre tekintetbe venni kénytelenültek.”¹⁶ A sok szempontból konzervatív jogi teóriákkal szemben a kanti filozófiai és (ész)jogi tanok ez idő tájt végképp előtérbe kerültek.

A korabeli észjogi szerzők sorából említésre méltó Szibenliszt Mihály, akinek Zeiller és Egger hatását tükröző művei a Martinitől való elszakadást és az önálló útkeresést példázzák.¹⁷ Deák Ferenc egykori jogbölcsélet-tanára művének különlegessége, hogy „hivatalos” tankönyvben először vált bírálat tárgyává Martini természetjoga, illetve a jogtan és erkölcsstan kantiánus megkülönböztetésével hozzájárult a jogbölcsélet hazai diszciplináris önállósodásához. Pauler szavaival élve Szibenliszt „az újabb jogbölcsészeti elveknek első hirdetője lett az egyetemen”,¹⁸ ahol Dósa pesti tanulmányai idején, illetve „jogtudori” oklevelének átvételkor éppen ő tartotta a tárgy előadásait.

A hazai kantiánus jogbölcselők sorából mindenképpen kiemelkedik Csatskó Imre, akinek a nevéhez fűződik az első magyar nyelven megjelent koherens elméleti rendszer megalkotása. Az 1839-ben közzétett művében főleg a német szakirodalomra támaszkodva fejtette ki nézeteit.¹⁹ Csatskó munkásságának köszönhetően az észjogi szemléletmód végleg teret nyert a hazai jogi gondolkodásban, ugyanakkor a „hivatalos” jogi álláspontot és tananyagot ekkoriban Virozsil Antal művei

¹⁴ Ertsey Dániel: *Philosophia*. Debreczen, 1813. 5. (Érdemes hivatkozni Ertsey filozófiatörténeti művére is, melyben részletesen ír az új filozófia képviselőiről. Vö. Ertsey Dániel: *Philosophia históriája*. Debreczen, 1825. 170–193.)

¹⁵ Warga János: Az okosságtörvény alapvonatai. *Tudománytár*, 4. köt. Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1834. 32.

¹⁶ Pauler Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1878. 295.

¹⁷ Szibenliszt Mihály: *Institutiones iuris naturalis*. I. köt.: *Jus naturae extrasociale complectens*. Jaurini, 1820., II. köt.: *Jus naturae sociale complectens*, Jaurini, 1823.

¹⁸ Pauler, 1878. 297.

¹⁹ Vö. Csatskó Imre: *Bevezetés a természeti jogba és a tiszta általános természeti jog*. Győrött, 1839. (Művének első fele már korábban napvilágot látott „Bevezetés a természeti jogba”, illetve „A természeti jog és vele rokon tudományok közti különbségről” címen: *Tudománytár*, III. évf. 1836. 11. kötet 84–131. és *Tudománytár*, Új folyam I. évf. 1837. Értekezések. 1. kötet 1. füzet 96–154.)

jelentették. Latin és részben német nyelven írt könyvei – a korabeli felsőoktatási politika bonyolult világát idéző módon – formálisan a hivatalos Martini-féle jegyzetek mellett „segédkönyvként” szolgálták a jogászképzést. 1833-ban jelent meg háromkötetes természeti magánjoga, mely egyes vélemények szerint a magyar jogbölcseleti irodalom első originális darabja.²⁰ A természetjog (észjog) értelmét és legfőbb alapelveit Virozsil – következetes kantianusként – az észből, az „ember erkölcsi természetéből” vezette le. Mindazonáltal elmélete sajátosan ellentmondásos maradt. Kiindulópontjait tekintve a kanti szabadságeszményt követte, következtetéseiben azonban számos abszolutista igénynek megfelelő megoldás szerepelt. Az 1840-es évektől Pauler Tivadar munkássága révén lehetünk tanúi a magyar jogbölcseleti gondolkodás önállósodásra irányuló első jelentős törekvéseinek, aki elsőként használta az észjogi tanok hazai elnevezésére az „észjogtudomány” terminust.²¹ Pauler – a kanti filozófiára alapozottan vallotta, hogy „vannak örökös és szent igazságok, mellyeket az ész természetszülte hatalmas szózata socialis viszonyaink zsinórmértékéül kiszabott.”²²

A kanti hatás természetesen nem csupán a jogbölcseleti kérdéseket tárgyaló művekben és szerzőknél figyelhető meg. A tételes jogtudomány művelőire is termékenyítőleg hatottak az új eszmék. Ennek példáját láthatjuk Dósa *Erdélyhoni jogtudomány* című fő műve első kötetének bevezetésében olvasható fejtegetésekben. „A jogról és törvényről” című alfejezetet az alábbi gondolatokkal kezdi: „Az embernek, mint szellemi s érzéki valóságnak, rendeltetése az erkölcsi tökély és boldogság. Ezen kettős irányú törekvéseiben ösztöne, az öntudatában elébe tűzött erkölcsi szép és jó, s a gyönyör és fájdalom érzete; eszközei pedig a működéseiben végnélkül tökélyesíthető lelki és testi tehetségek, segedelmezve a kültermészet által. Ezen eszközök használhatása azonban működésének szabadsága, vagy is az által van feltételezve, hogy lelki s testi tehetségei lelkiismeretének ösztönzése sze-

²⁰ Vö. Virozsil Antal: *Jus naturae privatum, methodo critica deductum* I–III, Pestini, 1833. Jogbölcseleti fő műve 1839-ben *Epistome juris naturae, seu universae doctrinae juris philosophicae* (Pestini, 1839.) címen látott napvilágot, aminek magyar fordítása 1861-ben jelent meg. Vö. Virozsil Antal: *Egyetemes természet- vagy észjog elemei. I. Főrészt: Magán-termetészetjog*, ford. Márki József, Pest, Heckenast, 1861.; *Egyetemes természet- vagy észjog elemei. II. Főrészt: Természetes nyilván- v. közjog*, ford. Hoffmann Lajos Pál, Pest, Heckenast, 1861.

²¹ Vö. Pauler Tivadar: Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapota. *Tudománytár* (Új folyam) VI. évf. (1842) 12. köt. 12. füz. 351–371.; VII. évf. (1843) 13. köt. 3. füz. 188–194.; 13. köt. 4. füz. 233–254.; 14. köt. 7. füz. 26–49.; 14. köt. 8. füz. 77–94.; 14. köt. 9. füz. 147–163.; 14. köt. 10. füz. 208–215.; *Jog és államtudományok encyclopaediája*. Emich, Pest, 1851.; *Bevezetés az észjogtanba*. Emich, Pest, 1852.; *Észjogi alaptan*. Pest, 1854.; *Észjogi előtan*. Athenaeum, Pest, 1864.

²² Pauler Tivadar: Az észjogtudomány fejlődése s jelen állapota. *Tudománytár* (Új folyam), VI. évf. (1842) 12. köt. 12. füz. 352.

rinti munkásságukban ne gátoltathassanak. Mivel pedig a működés ezen szabadságát minden ember, mint olyan, igényelheti, több embernek rendeltetése megközelítésére irányzott működhetése csak is ezen szabadság viszonyosságának feltétele alatt lehetséges; mely abban áll, hogy saját működési szabadságát mindenki csak embertársai hasonló szabadsága sérthetlenségének feltétele alatt gyakorolhatja. A szabadság viszonyosságának sérelme nélküli illetén működhetés általában jognak nevezetik; mely mint az egynél több emberek közti viszony jellemzője, midőn kimutatja az egyikre nézve azt a mit cselekedhetik, abban kijeleli egyszersmind azt is, a mit a többek nem cselekedhetnek, a jogosított szabadságkörének sérelme nélkül; az, a minél fogva a cselekvésre jogosított mások által nem gátoltatik, kötelelességnek nevezetvén.”²³

A kantiánus hatás egyértelműen tükröződik e sorokból, még akkor is ha a kiindulópont, így az ember erkölcsi tökélyre és boldogságra törekvésének „rendeltetésére” való utalás a felvilágosult abszolutizmus gondolatiságát képviselő Martini-féle természetjogi szemléletmód reminiscenciájának tűnik. Az életművet eddig legbehatóbban kutató Nagy Péter véleménye szerint ezt a megfogalmazást a korabeli kormányzat kényszeríthette ki a szerzőtől,²⁴ ugyanakkor a „szellemi” és „érzéki” világ megkülönböztetése, illetve a szabadságeszmény „viszonos” jellege és az ezen nyugvó jogfelfogás, már egyértelműen Kant szellemében fogant gondolat, melyet Kövy és a hazai kantiánus filozófia és az ezen nyugvó észjogtudomány képviselői közvetítettek Dósa számára. Így az sem véletlen, hogy a már említett bevezető fejtegetésekben a törvények fajtáinak distinkciójakor – melyek a jogok és kötelezettségek részletes szabályozását tartalmazzák – szintén a hazai észjogtani fogalomhasználatnak megfelelően tesz különbséget „okossági” és „polgári” törvények között. Az ész-, azaz okossági törvényekről a következőket írja: „[A]z emberekre, mint olyanokra nézve, általános törvényhozói tekintélyvel csak is az okosság birhat, ilyen törvényeket csupán az okosság alkothat, melyek ennél fogva méltán nevezethetnek okosságiaknak.” A polgári, azaz pozitív törvényeket pedig ekképp jellemzi: „Azon törvények pedig, melyek az embert, mint valamely polgárzatnak tagját [társadalom – Sz. J.] érdeklik, mint főleg a bizonyos időben és helyen alakult polgárzat által létesített, s azért mindenhez nem is alkalmazható viszonyokat szabályozók, csakis a társaság elismert törvényhozói tekintélyének lehetnek műveletei, s az embereket, mint bizonyos polgárzat tagjait, vagyis mint polgárokat illelhetők polgáriaknak (*leges civiles positivae*) szoktak nevezetvén.”²⁵ A két törvényfajta viszonyáról – szintén a korabeli észjogtan téziseit követve – megállapítja: „Az ezen kétféle törvények közti viszony hasonlít a jog

²³ Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány*. I. Könyv. *Erdélyhoni közjogtan*. Gámán, Kolozsvár, 1861. 1. Lényegében e kanti gondolatokkal szembesülünk akadémiai székfoglaló beszédének bevezetésében. Vö. Dósa Elek: *A' jog biztonsága föltételeitől* [Pest, 1866.]

²⁴ Vö. Nagy, 2017. 36.

²⁵ Dósa, 1861. 2.

és törvény köztihez; a mennyiben a polgárzatok azért alkottatván, hogy az ember okossága által kitűzött rendeltetési célját azok segédelmével megközelítse, s ugyanazért polgárrá léte által, az ember nem szűnven meg ember lenni: a polgári törvények az okosságiakkal nem ellenkezhetnek, s nem is lehetnek egyebek, mint az okossági törvényeknek hely- és időbeli körülmények által módosított emberi viszonyokhoz illesztett alkalmazásai.”²⁶ Azaz az észjog elveivel nem ellenkezhetnek a pozitív törvény rendelkezései, vagy másképpen az észjog előírásai a tételes-jog alkalmazása révén jutnak érvényre.

Ugyancsak a törvények megkettőzésének tétele jut kifejezésre a „törvények rendszeres ismertetésével foglalkozó tudományról” szóló fejtegetéseiben, azaz a jogtudományi diszciplínák rendszertanában is szembesülhetünk a természetjogi gondolkodásra általában jellemző ismeretelméleti kiindulóponttal. Dósa szerint „ahoz képest, a mint az okossági vagy polgári törvényeket tűzte ki ismertetése feladatául, lehet vagy okossági vagy polgári törvénytudomány. Az egész emberiségnek csak egy okossági törvénytudománya van, a törvényhozó okosság ugyanazonosságánál fogva. Polgári törvénytudomány pedig annyi lehet és van, a hány saját törvényhozással bíró polgárzatokra oszlott fel az egyetemes emberiség.”²⁷

Mindebből egyértelműen kiderül, hogy Dósát nem hagyta érintetlenül a hazai jogtudományi gondolkodásban az 1820-as évektől hegemon szerepbe kerülő észjogi szemléletmód. Jogtudósként ugyanakkor elsősorban szülőföldje „jogtudományának” művelésével, a pozitív (polgári) törvények számbavételével és elemzésével foglalkozott. Ennek során nem csupán a történeti jogot kívánta összegyűjteni, hanem a hatályban lévő erdélyi szokásjog dokumentálására is törekedett. E munkája során egy másik, a 19. század első felét jelentősen befolyásoló jogtudományi, de nevezhetjük jogbölcseleti irányzat hatása is kimutatható. Ez pedig nem más, mint a történeti jogi iskola szemléletmódja, amely a német jogirodalomban az észjogi felfogással konkuráló, azt sok szempontból tagadó álláspontot képviselt.

Ennek kapcsán fontos megjegyezni, hogy amikor Dósa a jogtudori oklevelét a pesti egyetemen megszerezte a jogi kar nagyhatású magánjog professzora Frank Ignác volt.²⁸ Dósa egykori tanára az 1820-as évek legelején írt, csak kéziratban

²⁶ Uo. 2–3.

²⁷ Uo. 3.

²⁸ Frank Ignác életéről és munkásságáról lásd Pauler Tivadar: *Emlékbeszéd Frank Ignác m. acad. tag felett*. Tartotta a M. Académia ülésén nov. 25. 1850. Pest, 1851. (Újból megjelent: Pauler Tivadar: *Adalékok a hazai jogtudomány történetéhez*. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest, 1878. 158–171.); Fürst László: Frank Ignác (1788–1850) In: *Jogi professzorok emlékezete*. Sárkány-nyomda, Budapest, 1935. 52–64.; Nizsalovszky Endre: Frank Ignác. A jogtörténeti iskola és a szabadságharc. In: *Jogtörténeti tanulmányok*. III. köt. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 193–212.; Horváth Pál: Frank Ignác és a történeti jogi iskola. In: Horváth Pál: *Tudománytörténeti*

fennmaradt *Észjogtani vázlatában* – elutasítva a korabeli uralkodó Martini-féle jogi tételeket – részben akceptálva a kantianus tanokat, az emberi jogokat nem a természeti állapotból, hanem az emberi természet „örökös változtathatatlan forrásából” eredeztette, illetve részben átvéve az ekkoriban a német jogi gondolkodásban meghatározóvá váló történeti jogi szemléletmódot, például a tulajdonjogot nem az „ész törvényeiből”, hanem a „nemzetek tételes intézeteiből” származtatta.²⁹ Ebből is látszik, hogy nem csupán Dósa műveiben, hanem egykori professzoránál is tetten érhető a korabeli rivalizáló jogbölcséleti nézetek iránti nyitottság, és azok alkalmankénti eklektikus interpretációja.

Frank – mint Friedrich Carl von Savigny kortársa – a későbbiekben egyre inkább a történeti jogi iskola hazai szószólójává válva hangoztatta, hogy a „bölcseleti jogtan” (értve ezen az észjogi iskolát) nemcsak felesleges, de veszélyes irányzata a jogbölcsületnek, ezért az oktatásból kiküszöbölendő és a római jog tudományával helyettesítendő. Továbbá a Savigny-féle iskola főbb tételeinek megfelelően – írta róla Pauler – „a törvénykönyvek rendszerezésére irányzott munkálatokat [...] a jog természetes fejlődésével ellenkező merész kísérletnek tartotta.”³⁰ A kodifikáció elutasítása terén Savigny feltétlen követőjének számított. Habár sok szempontból akceptálta és vallotta a jogképződés ún. organikus elméletét, a német történeti jogi iskolára oly jellemző nemzeti romantikus látásmódtól – főleg annak hazai „szittyás”, naiv változatától – mentes volt az elmélete. A jogfejlődés egyetemes törvényszerűségeit tagadó és az egyes nemzeti jogok sajátosságait előtérbe helyező felfogás néhány hazai követője között meghatározó szerepet játszott a Dósára hatást gyakorló Frank, aki az 1820-as évek második felétől az ún. történeti-kritikai módszer alkalmazásával – az utókor által „realisztikus történeti jogi iskolaként” meghatározott felfogás hazai alapítójaként – inspiráló hatással volt tanítványaira.³¹

és módszertani kérdések a jogtörténet köréből. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1974. 115–207.; Pólay Elemér: *A pandektisztika és hatása a magyar magánjog tudományára.* Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Juridica et Politica. Tom. XXIII. Fasc. 6. Szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 1976. 92–109.; Horváth Pál: *Frank Ignác.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.; Stipta István: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve.* Pólay Elemér Alapítvány – Iurisperitus Betéti Társasága, Szeged, 2015. 65–70.

²⁹ Vö. Pauler, 1878. 161. (Érdemes e helyen utalni arra, hogy Frank 1823-ban Kassán megjelent „*Specimen elaborandarum institutionum juris civilis Hungarici*” című művében az alanyi jog fogalmát Kant nevének megemlítésével használja.)

³⁰ Uo. 169.

³¹ Vö. Stipta István: A jogtörténet-tudomány kialakulása és helyzete Magyarországon. In: *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal.* Szerk. Jakab András – Menyhárd Attila. HVG-ORAC LAP- ÉS Könyvkiadó Kft., Budapest, 2015. 389. ; *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve...* 65; Nagy, 2017. 35.

A 19. századi jogi gondolkodást Európa-szerte befolyásoló szemléletmóddal Dósa nem csupán pesti professzora közvetítése révén, hanem 1830-ban barátjával, Szentkirályi Mórral közösen tett fél éves tanulmányútján is szembesült. A legjelentősebb német egyetemek meglátogatása során a berlini jogi fakultáson alkalma volt Savignyt hallgatnia. A német államokban szinte kizárólagos, politikai eszközökkel is támogatott pozíciókkal rendelkező irányzat Magyarországon a 19. század első felében a jogtudomány művelőire ugyanakkor viszonylag szerény hatást gyakorolt. A történeti jogi iskola hazai térhódításának több akadályja is volt. Így a népszerű, de alkalmanként hamis illúziókra támaszkodó *ius patrium* kutatása gátolta Savigny és követői tanainak hatását a magyar jogtudományban. Ugyancsak a történeti jogi szemléletmód elterjedésének ellenében hatott a kanti észjogtudomány hazai elterjedtsége, és itt elsősorban Pauler megkerülhetetlen tekintélyére kell gondolni. Továbbá említésre érdemes az OPTK hatása és jelenléte, mely elmentmondott az iskola tudatos jogalkotást negligáló megközelítésének.³²

Végül szót kell ejteni egy harmadik impulzusról, melynek behatóbb vizsgálata az előző két jogbölcseleti befolyáshoz képest további kutatást igényel. Nagy Péter hívta fel a figyelmet arra, hogy Dósa munkásságában felfedezhető az utilitarista (jog)filozófia hatása. A korabeli erdélyi közállapotok megváltoztatására irányuló törekvések vonzó elméleti kiindulópontjaként tekintett a Jeremy Bentham által kidolgozott haszonelvű (konzekvencializmus) felfogásra. A reformkori Erdélyben népszerű angol filozófus, jogbölcselet *Theory of Legislation* című művét franciából Dósa fordította le 1851-ben, fél éves josefstadi fogsága alatt.³³ *Az Értekezés a törvénykezési bizonylatokról, melyet Bentham Jeremiás angol jogtudós kézírataiból szerkesztett Dumont István genevai képviselő* című kéziratban fennmaradt munka beleillik abba a korabeli törekvésbe, mely a korszakos jelentőségű angol tudós munkásságának hazai megismertetésére irányult.³⁴ A magyarországi Bentham-recepció történetében ugyanakkor voltak már Dósa előtt is jelentős fejlemények. Az utilitarizmus atyjának egyes művei Gindery Jánosnak és Récsi Emilnek köszönhetően már az 1840-es évek elején napvilágot láttak magyar nyelven.³⁵ Mindez azonban semmit sem von le Dósa érdeméből, aki a fennmarad

³² Vö. Horváth, 1974.102. skk.; Pólay, 1976. 90. skk.; Szabadfalvi József: A történeti jogi szemléletmód hazai történetéhez. *Zempléni Múzsá*, VIII. évf. (2008) 4. sz. 13–18.; Stipta, 2015. 63–73.

³³ Kolozsvári Központi Egyetemi könyvtár Kézirattár. Ms. 1818. A kéziratra Nagy Péter hivatkozik. Vö. Nagy, 2017. 39. (16. lábjegyzet)

³⁴ Bentham kézíratait Étienne Dumont rendezte össze francia nyelven és ennek második kiadása képezte a fordítás tárgyát: Vö. Jérémie Bentham: *Principes de législation, Traité de Législation. Civile Et Pénale. I-III.* Bossange, Paris, 1820.

³⁵ 1840-es évek első felében magyar nyelven megjelent Bentham művek: *Ál-okoskodási módok törvényhozási kérdésekben.* Bentham után. Francziából fordította 's kiadta Gindery János. Beimel, Pest, 1842.; *Polgári s büntető törvényhozási értekezések.* 1–2. Bentham

dokumentáció szerint 57 ív terjedelmű kéziratban fordította le a jeles művet. Az utókor elgondolkodhatna ennek esetleges publikálásán!

Összességében megállapítható, hogy a jogbölcséleti hatások csak közvetett impulzust gyakoroltak Dósa jogtudományi munkásságára. A 19. század első felében uralkodó elméleti jogi nézetek interpretálása alkalmanként eklektikus megállapításokhoz vezetett. Ugyanakkor nemcsak Dósa, hanem az elődök, a kortársak és kései utódok tudományos működésének jobb megértéséhez fontos adalékul szolgálhat az életművek jogbölcséleti beágyazottságának a feltárása. Ez még inkább elősegítheti az egyes tételes jogi diszciplínák tudománytörténetének alapos megismerését. E téren még sok munka vár ránk!³⁶

Jeremias kéziratából kiadta Dumont István. (ford. Récsi Emil) Tilsch, Kolozsvár, 1842-1844.; *Taktika, vagy A' politikai gyülekezetek tanácskozási rendének teoriája*. Bentham Jeremiás-tól. Francziából fordította Dumont István után Gindery János. Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1843.

³⁶ Pozitív példaként csupán Peschka Vilmos hat és fél évtizeddel ez előtt megjelent tanulmányát lehet megemlíteni, amely a 18-19. század fordulójától a második világháború végéig tekinti át a magyar magánjogtudomány fejlődésében hatást gyakorló legfontosabb jogfilozófiai gondolatokat. Az írás ugyan magán viseli a korszak jogtudományi fogalomhasználatának egyes markáns jegyeit, de mindennek ellenére ma is hasznos és részben „hézagpótló” olvasmány. Vö. Peschka Vilmos: A magyar magánjogtudomány jogbölcséleti alapjai. *Az Állam- és Jogtudományi Intézet Értesítője*, II. köt. (1959) 1–2. sz. 37–74. A tanulmány elemzését lásd Szabadválvi József: „A magyar magánjogtudomány jogbölcséleti alapjai”: Peschka Vilmos nézeteinek rekonstrukciója. In: *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae*. LIII–LIV. Ann. 2016–2017. (Editio specialis in memoriam Vilmos Peschka) ELTE, Budapestini, 55–65.